

Mark Logue–Peter Conradi

A király háborúja

FORDÍTOTTA: TÁBORI ZOLTÁN

Mark Logue–Peter Conradi

A király háborúja

ATHENAEUM

A fordítás alapjául szolgáló mű
Mark Logue & Peter Conradi: The King's War

Copyright © Mark Logue & Peter Conradi 2018

Hungarian translation © Tábori Zoltán, 2019

Minden jog fenntartva.

Kiadta az Athenaeum Kiadó,
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.
1086 Budapest, Dankó u. 4–8.
Telefon: 1-235-5030
www.athenaeum.hu
www.facebook.com/athenaeumkiado

ISBN 978 963 293 932 2

Felelős kiadó: Szabó Tibor Benjámin
Felelős szerkesztő: Besze Barbara
Szerkesztette: Petrikovits Julianna
Műszaki vezető: Drótos Szilvia
Borító: Földi Andrea
Nyomdai előkészítés: Tóth Viktor

Készült az Alföldi Nyomda Zrt.-ben, 2020-ban
Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

Feleségemnek, Ruthnak,
aki oroszánrészt vállalt e könyv létrejöttében.

Gyermekeimnek, Amynek, Hannah-nak
és Laurie-nak, habár még
A király beszédét sem olvasták.

Anyósomnak, Berylnek, különösen
az elmúlt évben nyújtott támogatásáért.

És valamennyi kedves és szívbéli barátomnak.

Előszó

A király beszéde hatalmas kritikusi elismerést és kaszszasikert aratott, amikor 2010 végén a mozikba került; begyűjtött hét díjat a Brit Filmakadémiától, és az Oscarból négyet: Tom Hooperé lett a legjobb film és a legjobb rendezés, David Seidleré a legjobb forgatókönyv, és Colin Firth kapta meg a legjobb színésznek járó díjat VI. György emlékezetes alakításáért. Csak a filmszínházakban legalább 40 millió néző látta. Az azóta eltelt években további milliók nézték meg DVD-n, a Netflixen, az Amazonon és a tévében.

Nem nehéz megfejtetni a film sikerének titkát: a nézőket egyértelműen megindította az a történet, hogyan küzd meg a leendő király a veleszületett dadogásával, és hogyan nyújt segítséget ebben a modortalan ausztrál beszédtanára, Lionel Logue. A mozilátogatók élvezték a film nyelvi zamatát, megérintette őket Colin Firth színészi teljesítménye a szelíd, sebezhető uralkodó szerepében, és nem győzték dicsérni Geoffrey Rusht, a királyi páciensét elszántan segíteni igyekvő, protokollokon átgázoló Logue megformálásáért. Sokat nyomott a latban a történet hitelessége is: VI. György tényleg dadogott, és egy igencsak szokatlan módszerekhez folyamodó ausztrál közember volt a segítségére.

Számomra a film ennél jóval többet jelentett. Lionel Logue a nagyapám volt, de meghalt 1953-ban, tizenkét évvel a születésem előtt, úgyhogy ő mindig egy rejtélyes valaki maradt számomra. Bár már gyerekkoromban elmesélték a történetet, nem érdekelt különösebben, lejárt lemeznek tartottam – habár felnőve megigéztek a kitüntetések, dedikált királyportrék és a házban mindenütt fellelhető emléktárgyak.

Nagyapámnak a királyi család történetében játszott szerepét igazából csak azt követően kezdtem értékelni, hogy 2001-ben meghalt édesapám, Antony, Lionel három fia közül a legkisebb. Nekem jutott Lionel személyes iratainak a rendezése, melyek előbb a középső fiára, a kiváló agysebészre, Valentine-ra szálltak, majd az ő 2000-ben bekövetkezett halála után apámra, aki egy nagy, szürke iratszekrényben őrizte őket a dolgozószobájában.

Fantasztikus élmény volt, amikor a film zártkörű vetítésén először nézhettem szembe nagyapámmal 2010. augusztus 31-én Londonban, a Panton Street-i Odeonban. Seidler már egy évvel korábban megírta a forgatókönyvét, és az előkészületek is megtörténtek *A király beszéde* forgatására az Elstree Studios műtermeiben és London környéki helyszíneken, amikor a film készítői felvették a kapcsolatot velem. Bár én is Londonban élek, egy sydney-i illetőségű logopédus és beszédterapeuta, Caroline Bowen által működtetett szakhonlapon keresztül találtak meg, amely abban az időben az egyetlen internetes hírforrás volt Lionel Logue-ról. A producerek lázba jöttek, amikor megtudták, hogy nálam található a nagyapám eddig nagyjából teljesen ismeretlen iratai. A dokumentumok átmásolása után Hooper és Seidler új-

raírta a forgatókönyvet, hogy beépítsék a segítséggel talált gyöngyszemeket.

De mindennek tudatában is mellbevágó volt látni Rusht a nagyapámként, nem beszélve Firthről és a királyné szerepében Helena Bonham Carterről, valamint a Myrtle nagyanyámat alakító Jennifer Ehle-ről. Szürreális volt látni apámat tízéves kisfiúként megjelenítve. Emlékszem a napra, amikor meghívtak a forgatásra, és találkoztam az őt játszó Ben Wimssett-tel. Különösen megragadott az épp akkor felvett jelenet: Rush a Shakespeare-t szavaló apám és Valentine fölé tornyosult. Ez felidézett bennem egy gyerekkori emlékképet, amikor én küszködtem ugyanezzel a feladattal, miközben a szivacs-memóriájú apám szó szerint fel tudta mondani a még gyerekkorában megtanult, hosszú versszakokat.

A film sikere rengeteg még szürreálisabb élménnyel telt gazdagabbá: a bemutató utáni első néhány hétben számtalanszor megszólaltattak újságban-tévében, Nagy-Britanniában és Amerikában egyaránt, és rendszeresen arra kértek, hogy beszéljek az „igazi Lionel Logue-ról”. Majd jöttek az Oscar-díjak, és meghívtak egy fogadásra a Los Angeles-i Chateau Marmont-ba. *A király beszéde* fölötti dicshimnuszok elhangzása után a terem megtelt az összes létező hollywoodi filmcsillaggal. Az ünneplés hajnalig folytatódott.

Másnap újabb fogadásra voltam hivatalos, amelyet a film producerei, Simon Egan és Gareth Unwin adtak egy luxusvillában a Hollywood Hillsen. Simon tizenöt hónapos kislányát megpillantva az az ötletem támadt, hogy tök jó lenne lefényképezni az Oscarral, úgyhogy a kezébe adtam a szobrocskát, és hátraléptem, hogy megcsináljam a fotót. A csöppség épp akkor lazított a szorí-

tásán, amikor elkattintottam a gépet, és az Oscar hangos csattanással a földre zuhant, még bukfenezett is párat a kőlépcsőn. Mindenki elnémult. Borzadály tükröződött az arcokon – nem utolsósorban az enyémen, csak nálam ehhez zavarodottság és szégyenkezés is hozzáadódott.

A szobrocska számtalan zúzódást szenvedett: behorpadt a feje, kibicsaklott a válla, a talpzata megtöredezett, és lepattogzott az aranyozás a melléről. Azonnali segélyhívás ment a Filmtudományi és Filmművészeti Akadémiára, és nagy megkönnyebbülésemre kiderült, hogy van nekik egy „Oscar-kórházuk” a diadalünnepségek során a szobrocskákat ért igencsak gyakori balesetek rendbehozatalára. Amikor Simon elment megjavíttatni, félig-meddig azt várta, hogy sorba fognak állni a megromlódott szobrocskáikat szorongató, megjuhászodott, másnapos Oscar-díjasok.

118 percbe minden nem sűrítendő bele, legyen bármilyen zseniális is a rendező, márpedig Hooper zsenialitásához – akinek ez csak a második nagyjátékfilmje volt – kétség nem férhetett. Ez volt az az ok, amiért, ha már egyszer bekapcsolódtam a filmkészítésbe, nekiveselkedtem, hogy elmondjam az ábrázolt események mögötti valóság-hű történetet, összefogva Peter Conradival, a *Sunday Times* újságírójával. Könyvünknek ezt a címet adtuk: *A király beszéde – Hogyan mentette meg egyetlen ember a brit monarchiát?* A filmmel egyidejűleg kiadott könyv bestseller lett Nagy-Britanniában és Amerikában, és több mint húsz nyelvre lefordították.*

* Magyarul is megjelent a Gabo Kiadónál, 2011-ben, Bihari Péter fordításában.

Nagyapám a közös munka több mint negyedszázada alatt hűséges maradt a királyhoz, tiszteletben tartotta magánéleti titkait és a neki nyújtott kezelés bizalmas természetét. A színpalak mögött kívánt maradni, jobbára némaságot fogadott, ritkán adott interjút, nem jelentette meg nyomtatásban munkásságát, nem tárta módszereit szakmabelije elé, és nem tanította diákoknak. Továbbá mindig egyedül dolgozott. Ez talán amiatt volt, mert sarlatánnak tűnt, nem volt semmiféle szakirányú végzettsége vagy képesítése, és meg kellett küzdenie a nagy tekintélyű orvosi intézmények előítéleteivel, valamint bizonyos fokú ausztrállelles hangulattal is.

Viszont végtelenül büszke volt elért eredményeire, mint az kiviláglott a hátrahagyott irataiból, amint tanulmányozni kezdtem őket. Lapoldalak százait másoltam át, köztük a levelezést, amely a király és a nagyapám közt folyt 1926-tól, első találkozásuktól kezdve – amikor a leendő uralkodó még a yorki herceg címet viselte, és V. György második fiaként nem számított a trón várományosának – egészen az 1952-ben bekövetkezett haláláig. A király kézírásos leveleket írt, többnyire a Buckingham-palota fejléces levélpapírján (de néhányat Sandringhamből és a windsori kastélyból küldött), és aláírásnak a „György R.”-t használta. Lionel az alig kibetűzhető, macskakaparás-szerű válaszpiszkozatait minden esetben ceruzával írta Basildon Bond papírra. Hogy el ne sikkadjanak, esetenként lefirkantott anekdotákat bármire, ami épp kéznél volt: üres borítékra, könyvborítóra, és valamennyit gondosan félretette az utókornak.

Ezenkívül Lionel – vagy talán Myrtle – akkurátusan teleragasztott négy nagy méretű albumot újságkivágá-

sokkal, amelyek szinte kivétel nélkül arról szóltak, hogy milyen küzdelmet vív a király a beszédhibáival, és milyen kezelésben részesíti a nagyapám. Az egyik album címlapján az „1937” domborodik arany számjegyekkel. Ez emlékezetes év volt Lionelnek, fordulópontot hozott karrierjében azáltal, hogy a király trónra lépett, miután bátyja, VIII. Eduárd 1936 decemberében lemondott, hogy elvehesse Wallis Simpson. Az albumba bekerült a májusi koronázást érintő összes újságcikk, valamint Lionel és Myrtle meghívója a westminsteri apátsági templomba, fénykép róluk udvari díszöltözetben, és a legkülönbözőbb belépők és nyomtatványok, lehettek akár milyen banálisak.

A film körüli felhajtás idővel természetesen elült, az életem visszatért a rendes kerékvágásba, és eltűnődhettem azon a tébolyult két éven és a könyörtelen iramon, amit a csillapíthatatlan étvágyú reklámgépezet diktált, kisajátítva az időmet, és jó ideig beszippantva magába. A filmkészítők más célokat tűztek ki maguk elé, de részemről szóba se jöhetett, hogy a figyelmem másfelé forduljon. Akadt még bőven, amit ki akartam deríteni a nagyapámról.

A beszéd, amelyet a király 1939 szeptemberében, a háború kitörésekor mondott, és a film csúcspontját alkotja, nem jelentette a kapcsolata végét Lionel Logue-gal. Ellenkezőleg: közös munkájuk ekkortól egy még felfokozottabb szakaszba lépett. Miközben Nagy-Britannia független országgént való fennmaradása forgott kockán, a király egyre inkább rivaldafénybe került. Ezáltal még nagyobb nyomás nehezedett a nagyapámra, akire az a létfontosságú szerep hárult, hogy felkészítse a királyt

a megszámlálhatatlanul sok beszédre, amelyeket a háború során elmondott.

Első könyvünkben az idő szorításában és a helyszűke miatt csak röviden foglalkozhattunk a háborús évekkal. *A király háborúja* ezt az időszakot veszi jóval mélyrehatóbban górcső alá. A történet fő elemei ismerősek lesznek *A király beszéde* olvasóinak: az elsőként abban megjelent idézetek és egyes leírások óhatatlanul megismétlődnek a mostaniban a teljesség kedvéért. Viszont az eltelt évek arra is módot adtak, hogy visszatérjünk a levéltárakba, és kiböngésszünk további anyagokat a két főszereplő vonatkozásában. Emellett bővebben merítettünk Myrtle naplójából, amely egészen más nézőpontból nyújt betekintést a házaspár életébe a háború sújtotta Londonban.

Elbeszélésünk olyanok visszaemlékezéseivel gazdagodott, akiknek az életútján nyomot hagyott Lionel Logue. *A király beszédében* az *Előszó* végén felhívást intéztem az olvasókhoz, hogy írják meg a nagyapámhoz fűződő emlékeiket. Ez okos húzásnak bizonyult. Az azóta eltelt hónapokban és években számtalan ember keresett meg levélben és e-mailben: hajdani páciensek, páciensek gyerekei és unokái, vagy olyanok, akik ismerték nagyapámat, még egy nővér is, aki a kórházi ápolónője volt. Mások a könyvről tartott előadásaim apropóján jelentkeztek nálam.

Egyesek elmondták, milyen volt a nagyapám páciensének lenni, és beszámoltak arról, miféle technikákat sajátítottak el velük a beszédhibáik legyőzésére. Mások apró adalékokat osztottak meg velem az életrajzához, illetve másolatokat a vele folytatott levélváltásokról. Megajándékoztak egy könyvborító belsején felfedezett aján-

lással és egy új-zélandi antikváriumban fellelt levéllel. Voltak, akik azt firtatták, hogy esetleg nem találtam-e róluk vagy az apjukról valamit a levéltárakban.

A végeredmény nem pusztán annyi volt, hogy a két ember 1939 utáni kapcsolatát megjelenítő kollázs részletgazdagabb lett az első könyvünkben nyújtottnál. Ezt a kapcsolatot tágabb összefüggésbe is helyeztük. Könyvünk két család története egy adott időszakban, a Windsoroké és a Logue-éké, akiknek a tapasztalataik – jóllehet más és más módon élték meg a háborút – bizonyos tekintetben mégis sok hasonlóságot mutattak.

A király temetése

Először a dobok pergése hallatszott, majd panaszos dudaszó jajdult, és trombiták harsogtak. A Mall mentén tíz méter széles sávba zsúfolódott tömeg megbolydult a gyászmenet közeledtére. A sapkák lekerültek a fejekről, a kezek ki a zsebekből; a beszélgetés moraja elhalt. A járda beleremegett a Hyde Parkból robajló tűzészeti díszlovásokba: az ágyúk ötvenhatszor szólaltak meg, a kegyetlen rövidséggel véget ért élet minden egyes évéért egy-egy dörrenés. 1952. február 15-e volt, és Nagy-Britannia népe – és az egész birodalomé – búcsúzott a királyától. A gyászmenet élén a testőrlovasság haladt, oldalukon a skót gárdaezred dudásai és katonazenészei. Utánuk következett a fő-ceremóniamester és néhány udvari tisztségviselő, és mögöttük jött a király ravatalául szolgáló halványzöld ágyútalp, tükörfényes bronzszelvényei csillogtak a bágyadt napsütésben. A koporsót a vörös-kék-arany királyi lobogó takarta. A tetején pompázott királylila párnán a brit birodalmi korona az aranyalmával, a jogarral és a Térdszalagrend jelvényével együtt. Fehér virágokból font koszorú feküdt mellettük, attól az asszonytól, aki a király oldalán töltött el három évtizedet, és mostantól az anyakirálynő címet viselte.

Az anyakirálynő hintón jött közvetlen az ágyútalp mögött a lányai, a királyné és Margit hercegnő, valamint sógornője, Mária brit királyi hercegnő kíséretében. Mindannyian fekete fátyolt viseltek. A hintó mögött a legközvetlenebb férfi családtagok haladtak gyalogosan: az edinburghi herceg, a gloucesteri herceg, a kenti herceg. Velük tartott a franciaországi elvonultságából visszatérő windsori herceg is. A tömeg meglődült, hogy jobban lássa azt az embert, aki tizenhat éve lemondott a trónról, hogy elvehesse Wallis Simpsont, a kétszer elvált amerikai nőt. A döntés azóta is megosztotta a nemzetet. Maga Simpson nem jött el a temetésre. Értésére adták a férjének, hogy nem látnák szívesen; ez nem a kibékülés pillanata volt.

A gyászmenet a Westminster Hallból indult, ahová a király holttestét szállították Sandringhamból. Az alatt a négy nap alatt, amíg felravatalozva feküdt, több mint 300 ezer ember járult a koporsójához, amely olyan volt, mint egy drágakő a sötétségbe burkolózó csarnok háttere előtt kört alkotó gyertyafények foglalatában. A ravatalon fekvő koporsót a királyi lobogóval vonták be, és a westminsteri apátsági templomból kölcsönöztek bronzkeresztet rá, és kandelábereket az ismeretlen katona kriptájából. A királyi testőrség tagjai és a lovas testőrség tisztjei álltak díszőrséget színpompás egyenruhájukban.

Aztán amint megpirkadt, elkezdődött a gondosan megtervezett szertartás. 8:15-kor a Brit Királyi Légierő díszőrséget adó, kék katonaköpenyes, fénylő fehér vállszíjas különítménye bemasírozott az egyik nyugati kapun, hogy elfoglalja a helyét bal felől, szemben a Westminster Hall főkapujával. Őket követte a Királyi Tengerészgyalogság és a Coldstream-gárda különítmé-

nye, mindkettő csukaszürke gyakorlóruhában. A királyi lobogót a testőrlovasság zászlóstitztje vitte a zászlóőr és egy kürtös kíséretében. A New Palace Yard csendjét harsány parancsszavak törték meg.

Az apátság harangjainak zúgása közben a csarnok elé gördült az ágyútalp, hogy az utolsó útjára vigye a királyt. A testőrgránátos koporsóvivők a tiszteletük jeleként fedetlen fővel kivitték és felhelyezték rá a koporsót. A Big Ben először kondult meg. Ezután a rézfúvósok és dobok gyászindulójának Whitehall felől foszlányokban sodródó hangjára az ágyútalp elindult a nyugati kapu felé, majd keresztül Londonon, nyomában hét hintón a királyi családdal és más koronás főekkel.

Nagy-Britannia és a birodalom lakossága kilenc nappal ezelőtt értesült VI. György haláláról. Az ország gyászba borult. A tavaly októberben a miniszterelnöki székbe visszatért Winston Churchill a rá jellemző dagályos rádióbeszéddel adta meg az alaphangot, dicsérte a királyt, és halálhírét úgy írta le, mint ami „megakasztotta a huszadik századi élet zajos forgatagát sok országban, és arra készítette emberek megszámlálhatatlan millióit, hogy álljanak meg, és nézzenek körül”. Hasonló méltatások következtek, legfőképp azt emelték ki, hogy „a jó György király”, ahogy az újságok nevezni kezdték, döntő szerepet játszott a küzdeni akarás felszításában a második világháború alatt, amikor a nemzet független államisága volt a tét. Szóba került a király hebegése is, ami jobbára tabutémának számított az életében, holott senki előtt nem volt titok, aki valaha is hallotta beszélni, és terítékre került az a segítség is, amelyet a király egy szókimondó ausztrál beszédterapeutától, Lionel Logue-tól kapott a beszédhibája legyőzéséhez.

A háborús idők feszültsége nyilvánvalóan súlyosan megviselte a király amúgy is gyenge egészségét. Állapota az 1940-es évek végén számos riadalomra adott okot, míg végül 1951 szeptemberében el kellett távolítani rákos bal tüdejét. Novemberben a parlament nyitóülésén mondandó beszédét kivételesen a főkancellárnak, Lord Simondsnak kellett felolvasnia, és karácsonyi üzenetét előzetesen rögzítették kinkeserves munkával, amely két teljes munkanapot vett igénybe. Mindazonáltal úgy tűnt, a király a gyógyulás útjára lépett január végén, amikor az akkori Erzsébet hercegnő az edinburghi herceggel körutazásra indult, amely Kelet-Afrikával kezdődött, és a tervezett végcél Ausztrália és Új-Zéland volt.

Február 5-én, reggel a Sandringhamben időző király derűsnek és kiegyensúlyozottnak mutatkozott, amikor szomszédjával, Lord Fermoyjal egész napos vadászatra indult, melynek során kilenc nyulat ejtett, és nem tért vissza szürkületig. Nyugodt vacsorát követően éjjelkor aludni tért. Másnap reggel 7:30-kor az inasa, James MacDonald megjelent az ajtajánál a szokásos reggeli teával. Amikor a kopogtatására nem kapott választ, MacDonald belépett a király hálószobájába, és rátalált gazdája élettelen testére. Hívták dr. James Ansellt, a királyi udvar „seborvos-patikáriusát”, aki megállapította a király halálát. A halál oka nem rák volt, hanem koszorúér-trombózis: végzetes vérrög került a szívbe, vélhetően nem sokkal elalvás után.

A jól olajozott gépezet mozgásba lendült. 8:45-kor Alan Lascelles, a király első magántitkára telefonon felhívta helyettesét, Sir Edward Fordot, aki Londonban, a Park Lane-i lakásában tartózkodott. Lascelles régi bú-

tordarabnak számított a királyi udvarban, VI. Györgyöt megelőzően szolgálta annak bátyját, sőt az apját is.

– Hyde Park Gardens – közölte a megbeszélte kódszót Forddal. – Értesítse Mária királynőt és a miniszterelnököket.

Ennél többet nem kellett mondania.

Ford, az Etonban és Oxfordban pallérozott lelkészgyerek 1946-ban lett a király másodtitkára, előtte Faruk egyiptomi király magántanára volt, évekig ügyvédkedett, majd a testőrgaránátos ezredben harcolta végig a „jó háborút”. Fél órával Lascelles telefonja után megérkezett a Downing Street 10.-be, és felkísérték Winston Churchillhez. A miniszterelnököket még az ágyban találta, agyonrágott szivarral a szájában, szanaszét heverő külügyminisztériumi iratokkal körülötte. Az ágya melletti asztalkán gyertya égett, hogy a szokása szerint arról újra rágyújthasson.

– Miniszterelnök úr, rossz hírt hoztam – jelentette Ford. – A király tegnap éjjel meghalt. Többet nem tudok.

– Rossz hír, a lehető legrosszabb! – kiáltott Churchill, és lesújtottan hátrahanyatlott. A külügyek tárgyában készült felszólalni az alsóházban, de mélységes felindulásában félrehajította a papírokat. – A főnökünk meghalt. Itt, ezek a dolgok mennyire súlytalanokká váltak most!

Ford következő útja a Marlborough House-ba vezetett, el kellett vinnie a halálhírt Mária királynőnek, a megboldogult király anyjának. Tizenhat év telt el azóta, hogy a királynő férje, V. György elhunyt. Most a fiára került a sor. Amikor Ford megérkezett, az volt a benyomása, hogy Mária már tudja, miféle mondandóval jön, de ez nem enyhített a fájaldalmán.

– Micsoda csapás! – mondta Fordnak. – Micsoda csapás!

Ideje volt hírül adni a világnak: 10:45-kor a hírügynökségek kiadtak egy rövid nyilatkozatot, mely szerint a király „alvás közben békésen eltávozott az élők sorából”. Fél órával később a BBC-ben John Snagge rádióbemondó tudatta a hírt a nemzettel.

Az a nő azonban, akinek az életére a király halála majd a legnagyobb hatást gyakorolja, még semmiről nem tudott. Erzsébet – akkor még hercegnő – az előző estét Fülöp herceggel töltötte a Fatető Szállóban, ebben a Kenya-hegy lábánál álló vadmegfigyelő hotelben, és nézte a lenti vízgyűjtőnél szomjukat oltó állatokat. A fiatal pár hajnalban visszatért a Nairobótól százötven kilométernyire eső tanyára, a Sagana-lakra, amelyet a hercegnő a kenyai kormánytól kapott esküvői ajándékba. Még órák teltek el, mire Martin Charteris, Erzsébet magántitkára meghallotta a hírt egy döbbszent helyi újságírótól a közeli Outspan Hotelben. Charteris szólott Michael Parker sorhajóhadnagynak, Fülöp udvaroncának és jó barátjának.

– Mike, a kenyéradónk édesapja meghalt – mondta.
– Azt javaslom, hogy amíg a hírt meg nem erősítik, ne közöld az úrnővel.

Parkerre hárult a feladat, hogy tájékoztassa Fülöpöt. Mint később megfogalmazta, Fülöp olyan benyomást keltett, „mintha a fél világ rádólt volna”. Majd a herceg összeszedte magát, délutáni sétára vitte a feleségét a kertbe, ahol 14:45-kor elmondta neki, hogy mostantól ő a királynő. Amikor Charteris negyedórával később megérkezett Saganára, Erzsébetet meglepően higgadtnak találta. A felséges asszony tett egy bensőséges sétát Fülöppel a tanya körül, majd készülődni kezdett a hosszú

hazaútra. A királyi társaság átrepült az ugandai határon a néhány száz kilométerre fekvő Entebbébe, és onnan tovább Londonba. A zászlókat már félárbóccra eresztették birodalomszerte, tömegek kezdtek gyülekezni a királyi lakhelyeknél, és diplomaták indultak a Buckingham-palotába leróni részvétüket országaik nevében.

A gyászmenet elhaladt a Mallon a Marlborough House előtt, amelynek az ablakában, hatalmas vázányi virág kíséretében állt a nyolcvannégy éves, gyengélkedő Mária királynő, majd a St. James Streeten vonult tovább a Piccadillyre, elhaladt a 145-ös számú ház előtt, ahol az akkori yorki herceg megkezdte házasesétét. Az épületet német bombatalálat érte, egyetlen emelete maradt. Fekete és bíbor szövevettel vonták be, a tetején félárbócon lobogott a brit zászló. Innen a gyászolók útja átvezetett a Hyde Park Corneren, a Marble Archon, az Edgware Roadon, majd a Sussex Gardens mellett elhaladva érkezett a Paddington vasútállomásra. A királyi vonatszerelvény a 8-as vágányon várakozott, közepén a fekete halottaskocsival, mellette a peront vörös szőnyeg borította. Haditengerészek csapatának sivító dudaszavára a koporsóvivők lassú díszlépésben felvitték a koporsót, és a halottaskocsi ajtajait lezárták. Néhány másodperc múlva a királynő és a királyi család többi nőtagja beszállt a következő vasúti kocsiba, és a királyi hercegek az azután következőbe. Majd a díszőrség fegyverrel tisztelgett, a coldstreamesek és a skót gárdisták zenészei rákezdték Chopin gyászindulójára, a mozdony kéményéből híg füstoszlop tört fel, és a királyi vonatszerelvény lassan kigördült az állomásról. Az úti célja Windsor volt, ahol majd végső nyugalomra helyezik a királyt a Szent György-kápolnában, ahogy az apját és nagyapját is annak idején.